

Berlijn

LEO BLOKHUIS

BERLIJN
MUZIKALE REVOLUTIE

2020

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van het beeldmateriaal in deze uitgave te achterhalen. Eenieder die desondanks meent aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kan zich tot de uitgever wenden.

Copyright tekst, vormgeving en omslag © 2020 Leo Blokhuis
Portrettekeningen Serge Verheugen

Foto auteur Ricky Koole

Zetwerk Perfect Service, Reeuwijk

Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 031 1841 3

NUR 320/660

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

INHOUDSOPGAVE

	WOORD VOORAF	9
1	VERDWAALD IN EEN VREEMD LAND <i>Berlijn na de Eerste Wereldoorlog</i>	15
2	DISSONANTEN IN DE KUNST <i>Op zoek naar nieuwe mogelijkheden en meer vrijheid</i>	29
3	EEN LELIJKE, ZIEKE, LEUGENACHTIGE WERELD <i>Kunst als politiek wapen</i>	47
4	BERLIJN IS HET BABYLON <i>De vernietiging van de vrije kunst in nazitijd</i>	75
5	DE KARL MARX VAN DE MUZIEK <i>De jacht op communistische kunstenaars in de Koude Oorlog</i>	93
6	STUNDE NULL <i>Op zoek naar een nieuwe identiteit na de Tweede Wereldoorlog</i>	103
7	ONAANGENAME GELUIDEN <i>Nieuwe muziek met Europese roots</i>	113

Foto: Robert Ermers

8	WERKELIJK PROGRESSIEVE MUZIEK	127
	<i>De opkomst van de 'kosmische bands'</i>	
9	MUZIEK VAN DE DUITSE INDUSTRIËLE TIJD	145
	<i>De elektronische revolutie van Kraftwerk</i>	
10	DE EUROPESE CANON	155
	<i>David Bowies komst naar Berlijn</i>	
11	STANDING BY THE WALL	167
	<i>De Berlijnse trilogie van David Bowie</i>	
12	ELEKTRICITEIT	189
	<i>Kraftwerk, Bowie en de synthesizerpop</i>	
13	TEAR DOWN THIS WALL	201
	<i>Politiek, muziek en de val van de Muur</i>	
14	POST SOUL MUSIC	215
	<i>Berlijn, de stad van de techno</i>	
	BRONNEN	228

Berliner

WOORD VOORAF

De als een heimachine beukende drums, de bezwerend gillende gitaarlijnen, de bas die danst als een logge beer en die lyrische stem: eerst ingetogen, dan steeds wanhopiger. “Heroes” van David Bowie dendert als een goederentrein mijn vijftienjarige leven in. Nooit eerder hoorde ik een nummer dat zo bruut en tegelijk zo elegant is. “Heroes” past nergens in de sentimentele licht symfonische muziek die uit het minispeakertje van mijn cassetterecorder komt, maar toch grijpt het me meer dan het lyrische ‘Space Oddity’ of ‘Life On Mars?’, nummers die veel beter tussen de rest van mijn prille collectie passen. “Heroes” is dreigend, stoer en intrigerend. Bij Termeulen in Rotterdam sta ik met twee oorschelpen op stokjes achter een verlaten, lange balie, waar ik steeds weer dat Bowie-album op de draaitafel laat leggen. In mijn hand de bijbehorende hoes waarop Bowie zijn vlakke hand voor zijn gezicht heft. Is het een afwerende houding? Of zit hij juist midden in een elegant uitnodigend gebaar? Tegen de tijd dat de plaat is afgelopen sluip ik de winkel uit. Als ik ’m ga kopen, dan bij de Free Record Shop in Schiedam. Daar is een album twee gulden goedkoper, maar nog

altijd kost een album me het in die tijd enorme bedrag van zestien gulden negentig. Ik heb alle nummers al minstens één keer gehoord, maar in feite koop ik de plaat voor dat ene, hallucinerende nummer: de titeltrack. De rest van het album opent zich maar moeizaam, vooral de B-kant is onbegrijpelijk. ‘V-2 Schneider’ doet mij, vooral door de gitaargeluiden, steeds aan een racewagen denken. ‘Sense of Doubt’ lijkt mij muziek uit een horrorfilm. In ‘Moss Garden’ hoor ik iets wat lijkt op een angstig blaffende hond en het laatste diepe gegrom van een voorbijvliegende straaljager, geluiden die me doen denken aan mijn vorige woonplaats Wezep. ‘Neuköln’ klinkt met die ijle saxofoonlijnen als een nachtelijke, wat unheimische wandeling door een verlaten stad, en het laatste nummer, ‘The Secret Life of Arabia’, sla ik meestal over omdat ik het te disco vind. Het is geen makkelijk album, maar toch blijf ik het draaien, zoals je met je tong toch steeds weer dat pijnlijke blaartje in je mond opzoekt.

Na een tijdje stort ik me ook op het album van vóór “*Heroes*”, *Low*. Die plaat is nóg weerbarstiger, maar de hoes is mooier, met dat prachtige silhouet van mijn nieuwe held tegen een oranje achtergrond. ‘Always Crashing in the Same Car’ luister ik graag, hoewel ik geen idee heb waar het nummer over gaat. Het instrumentale ‘Warszawa’ groeit uit tot een favoriet en ‘Subterraneans’ is een betoverend dromerige trip.

Vier jaar later, muzikaal wat wijzer en een vingerhoedje levenservaring verder, ga ik naar de film *Christiane F. – Wir Kinder vom Bahnhof Zoo*, vooral wegens “*Heroes*” van Bowie. Hij zingt het voor de gelegenheid zelfs in het Duits. De film, een aangrijpend verhaal over het minderjarige heroïnehoertje Christiane, toont de rauwe kant van Berlijn in de tijd dat Bowie daar woonde. In deze film vallen ‘Sense of Doubt’, ‘V-2 Schneider’ en ook ‘Warszawa’ perfect op hun plek – een beklemmende, donkere plek.

De raadselachtige kracht van Bowies muziek, het rauwe verdriet van *Christiane F.*, maar ook haar overwinning op haar verslaving kleuren mijn beeld van Berlijn. En hoe meer muziek ik leer kennen, hoe bijzonderder “*Heroes*” wordt. Dit heeft weinig te maken met

de twelvé bar blues en rock-'n-roll uit het zuiden van de VS, de meeslepende soul uit Memphis, de pastorale folkliedjes uit Greenwich Village, de meerstemmige westcoastmuziek of de lyrische bombast van de progressieve rock die ik in mijn platenkast heb staan. Ik wil uitzoeken waar 'A New Career in a New Town', het instrumentale nummer op *Low*, precies voor staat. Wat deed Berlijn met Bowie?

Het is het begin van een prachtige zoektocht. In het voorjaar van 1990 ben ik voor het eerst in Berlijn. De Muur is net gevallen en wordt in brokken verkocht aan toeristen en passanten, maar de grens bestaat nog en de hereniging van Oost- en West-Duitsland is nog geen feit. De stad is rommelig, de Reichstag staat in de steigers en op een leeg veld staat een omgekeerde stoomlocomotief. Het populairste lied in Berlijn is 'Looking For Freedom' van David Hasselhoff. Hij zong het kort daarvoor, bij het oudejaarsfeest bij de Muur. Later zoek ik in Berlijn de Hansa Tonstudio, waar Bowie opnam, ik ga naar Hauptstrasse 155, waar hij samen met Iggy Pop woonde, en ik wil Bahnhof Zoo met eigen ogen zien. Op zoek naar Bowies relatie met Berlijn kom ik langs schilders, schrijvers, soldaten, acteurs, dansers en muzikanten.

Ik ben als kind héél veel in de Bondsrepubliek Duitsland geweest. Het was de favoriete vakantiebestemming van mijn ouders – en dan vooral van mijn vader. Als protestantse dominee preekte hij weliswaar in de lijn van de Zwitserse Calvin, maar wie hij écht bewonderde was die eerdere kerkhervormer, Maarten Luther. Daar kon hij uren over praten. Over Luther die uit de kerk werd geknikkerd omdat zijn suggesties als ketters werden afgedaan. Over Jantje van Leiden en zijn volgelingen die in de kooien aan de toren van Münster werden gehangen. Over Luther die in Worms zijn armen uitspreidde en tegen de gehele kerkelite zei: 'Hier sta ik, ik kan niet anders.' Mijn vader kon getriggerd worden door een plaatsnaam op een verkeersbord, een kerktoren die boven glooiende korenvelden uitsteekt of een spoorlijn in de verte. Alles kon een excuus zijn om de Autobahn te verlaten, een kronkelende B-weg te nemen en verhalen te vertellen. Een rit naar een vakantieadres in Beieren van een

dikke achthonderd kilometer duurde bij mijn vader niet de voor-geschreven acht uur. 's Ochtends om vijf uur vertrek, 's avonds om negen uur aankomst. Een romantisch barok kerkje, een idyllisch dorpje met vakwerkhuisen, een slingerend riviertje met een wijngaard, urenlang stuurde hij ons pijprokend door het Duitse land. Met weidse armgebaren vertelde hij over vorsten en veldslagen. En tijdens de spaarzame stille momenten draaide hij geduldig aan zijn gammele autoradio voor Duitstalig nieuws, verkeersinformatie – een file is een prima reden voor een alternatieve route – en zo nu en dan een vrolijke schlager.

Ik heb niet veel muziek van thuis meegekregen. Naast de onvermijdelijke kerkkoren, organisten en Mantovani-achtige strijkorkestjes druppelde er een enkele Duitstalige plaat bij ons binnen. Heino en de Fischer Chöre, dat was muziek voor als het gezellig werd. Hoe vaak ik ook in Duitsland geweest ben, ik had geen idee van de muzikale revolutie die zich in dat land voltrok. Pas later ontdekte ik dat er, in het Duitsland van Peter Maffay en Vicky Leandros, ook echt progressieve, experimentele muziek werd gemaakt. Het is de muziek die vaak Krautrock ('moffenrock') wordt genoemd – een term bedacht in de tijd dat *Dad's Army* wekelijks op de Engelse buis te zien was en John Cleese hysterisch marcherend zijn rechterarm ophief en 'Don't mention the war' riep als een paar Duitse gasten zijn Fawlty Towers-hotel bezoeken. Wanneer we inzoomen zien we muziek waarin allerlei invloeden uit popmuziek, theater en klassieke muziek samenkomen en waarin volop gebruik-gemaakt wordt van (vaak nog heel primitieve) elektronica. Met een knipoog naar de in die tijd populaire sciencefictionfilms en het beoogde universele karakter van de muziek wordt ook wel gesproken van *kosmische Musik* – een veel betere benaming eigenlijk. Het is deze muziek die een enorme invloed heeft gehad op de hedendaagse popmuziek. Een muzikale reis naar Berlijn voert van jazz en klassieke vernieuwers via piepende synthesizers, Iggy Pop en David Bowie tot aan beukende elektronica.

**VERDWAALD IN
EEN VREEMD LAND**

BERLIJN NA DE EERSTE
WERELDOORLOG

‘De stad glinstert als een juweel,’ zegt de Amerikaanse zangeres en danseres Josephine Baker als zij in 1925 voor het eerst Berlijn bezoekt. ‘De cafés doen me denken aan een oceaanstomer met overal orkestjes. Er is overal muziek.’

Berlijn is, wanneer in 1920 de Groß-Berlin-Gesetz wordt aangenomen, na Londen en New York naar inwonertal de derde stad ter wereld, naar oppervlakte na Los Angeles de tweede. De vrijgevochten metropool met een hedonistische sfeer werkt als een magneet op avonturiers en feestvierders. Maar achter de frivole façade van schitterende lichtjes en deinende boezems, opwindende muziek en opvallende kunst gaat een groot verdriet schuil. De opwinding komt voort uit leegte. Berlijn is een diep verdeelde, gewonde stad. Een stad die lijdt onder de nasleep van de Grote Oorlog.

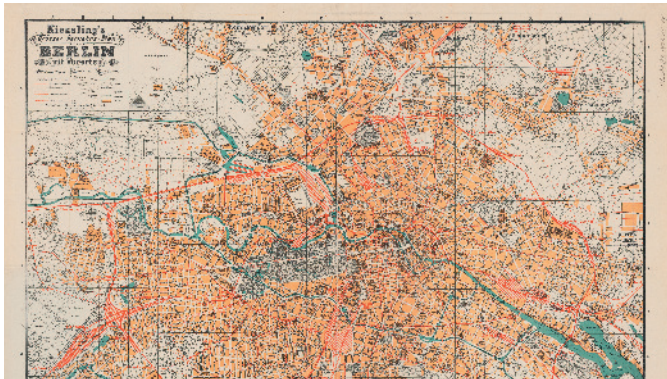
‘We zijn grof en somber en oppervlakkig. Ik denk dat we verloren zijn,’ schrijft Erich Maria Remarque over zijn generatie in zijn beroemde boek *Im Westen nichts Neues*. In de vroege jaren twintig laat de Eerste Wereldoorlog in Europa diepe sporen na. Ook in Berlijn. Remarque beschrijft bijna achteloos hoe krankzinnig het

leven in de loopgraven is. Jongens die, zo van school geplukt, onderscheid leren maken tussen het gefluit van granaten die hoog over hen heen worden geschoten of levensgevaarlijk dichtbij gaan komen, die moeten weten dat je met een bajonet beter in de buik steekt dan in de ribbenkast: allebei dodelijk, maar een bajonet weer tussen de ribben uit wrikken kost veel meer tijd dan hem uit een zachte buik terughalen. Jongens en mannen die gehavend, verminkt of in een kist terug naar huis komen. Jongens die, naast elkaar zittend in een latrine, alle vormelijke ballast zijn kwijtgeraakt en een feilloos overlevingsinstinct ontwikkelen.

Duitsland mobiliseerde op een bevolking van zo'n 62 miljoen inwoners ruim 13 miljoen soldaten. Daarvan kwamen er 1,7 miljoen om, anderhalf miljoen raakten gehandicapt. Zij die na de oorlog wél terugkeerden in de burgermaatschappij waren volkomen ontheemd. 'Wat doen we hier eigenlijk?' schreef Remarque in *De weg terug*. 'Wij zijn onszelf en anderen tot last. Onze idealen zijn bankroet, onze dromen kapot en in deze wereld van brave mensjes, ieder met zijn eigen doel, lopen wij rond als Don Quichottes die in een vreemd land zijn verdwaald.'

Hoe gaat een verhaal over de nasleep van de Eerste Wereldoorlog ons ooit bij Bowies "Heroes" brengen? Ik neem de lange route, omdat die langs zoveel moois en verhelderends leidt. Bowie wil in zijn Berlijnse jaren vooruitkijken en muziek van de toekomst maken. De jaren meteen na de Eerste Wereldoorlog vormen een goed startpunt: er is na een verwoestende oorlog weinig reden om in nostalgie te blijven hangen, de blik is op de toekomst gericht. Die drang naar voren roept de vraag op naar nieuwe technieken, nieuwe texturen en nieuwe geluiden. En die zijn er in Berlijn. Moderne machines, automaten en zelfs robots inspireren componisten, schilders, schrijvers, filmmakers en zangers. En zij inspireren elkaar.

Maar om het Berlijn van die jaren goed in beeld te krijgen moet ik eerst nog even iets zeggen over de politiek-maatschappelijke context. Vijftig jaar nadat de Pruisen in 1871 het Franse Keizerrijk

FÜR GROSS BERLIN

Öffentliche Versammlung
 am **SONNTAG** den **3. MÄRZ**
 12 Uhr **NEUE WELT**
 HASENHEIDE

**Was erwarten wir vom
 Zweckverband?**

Redner:
Bernhard Dernburg,
Oberbürgermeister Dominicus,
Mulhiesius, Südekum M.a.R.

Eintritt frei

Zur Bekanntschaft der Teilnehmer:
 Reservierte Plätze à 5 Mk.
 sind zu haben im Anstehen der Gross-Berliner
 Zweckverband, Tel. Nr. 100000-100000.

600000 Gross-Berliner wohnen in Wohnungen in denen
 jedes Zimmer mit 5 und mehr Personen besetzt ist.
 Hunderttausende von Kindern sind ohne Spielplätze

van Napoleon II ten val hadden gebracht en het Duitse Keizerrijk oprichtten, liggen de kaarten er in 1919 heel anders voor. Na de Eerste Wereldoorlog zijn de Fransen en hun bondgenoten de overwinnaars en is de Duitse keizer zijn land uit gevlucht, naar Nederland. Bij de vredesonderhandelingen van Versailles willen de Fransen genoegdoening. Niet alleen voor de zware materiële schade die het land heeft geleden; het wordt tijd definitief af te rekenen met de macht van die vervloekte Duitsers. Frankrijk wil dat het rijke en industrieel belangrijke Rijnland en de rest van Duitsland gesplitst worden. Op die manier zal het land nooit meer de wereldmacht zijn die het steeds was. Dat gaat vooral de Britten en Amerikanen te ver. Maar er worden wel stukken van Duitsland afgesneden: Frankrijk krijgt een strook langs de grens, Elzas-Lotharingen, België krijgt het gebied rond de steden Eupen en Malmédy en zo zijn er meer grenscorrecties. In het oosten moet Duitsland fors inleveren aan Polen, waardoor het land in één klap een kwart van zijn kolonmijnen kwijt is. Over de precieze hoogte van de schadevergoeding die Duitsland moet betalen, wordt lang gesteggeld. Het wordt uiteindelijk een miljardenclaim, waarmee de Fransen ook de herstelbetalingen die Duitsland in 1871 van de Fransen vorderden willen rechtzetten. Pas in 2010 betaalt Duitsland de laatste schulden af.

Behalve geld en land moet Duitsland ook een flink deel van de vloot afstoten en het leger fors inkrimpen. Duitsland is – in elk geval voor de geallieerden – de grote schuldige van de grote oorlog. De beroemde econoom Keynes, namens de Britten aanwezig bij de vredesconferentie, vergelijkt het Verdrag van Versailles met de vrede met Carthago. Het lijkt of Duitsland net zo effectief te gronde gericht moet worden als de Romeinen met Carthago hadden gedaan. Een andere Brit, schrijver Charles Pepington, is in 1920 de eerste die de term ‘Eerste Wereldoorlog’ gebruikt en voorspelt dat deze de tweede zou uitlokken.

In Duitsland gaan de mensen massaal de straat op. Het land zoekt na het vertrek van de keizer naar een nieuw politiek evenwicht. Duitsland mag dan tot het bot verdeeld zijn over de politieke koers die het moet varen, de eensgezindheid in het veroordelen

van het Verdrag van Versailles is overweldigend. Op deze manier is wederopbouw onmogelijk. Maar de jonge republiek – ook wel de Weimarrepubliek genoemd, naar het stadje Weimar waar in het plaatselijke theater de nieuwe grondwet wordt ondertekend – kan niet anders dan knarsetandend de handtekening onder het verdrag zetten. Het overheersende gevoel blijft dat de Duitsers zich verra-den voelen en dat de ingezette hervorming niet beloond wordt.

De jonge Weimarrepubliek, waarin sociaaldemocraten het voor het zeggen hebben, wordt al gauw op de proef gesteld. In Berlijn heeft de communistische partij een grote aanhang. En hoe-wel Lenin had voorspeld dat Duitsers nooit een revolutie zouden ontketenen – ‘ze zouden alleen het station bestormen als ze eerst een kaartje hebben gekocht’ – komen zij wel degelijk in opstand, in 1919. Die wordt met harde hand neergeslagen en de leiders worden vermoord. De regering wijkt uit naar Weimar en geeft knokploegen van de meest extreme politieke stromingen zo vrij spel. De communistische leiders worden in Berlijn door rechts-nationalisten vermoord. Een van hen is Rosa Luxemburg. Zij is een revolutionaire politica en denker, een iconische feministe. ‘Wie niet beweegt, merkt zijn boeien niet’ is een bekende uitspraak van haar, net als ‘vrijheid is altijd eerst de vrijheid van de andersdenkende’. Haar lijk wordt in het Landwehrkanaal gegooid.

En hier raken we al meteen de muziek. De zanger en dichter Bertold Brecht schrijft ‘Vom erschlagenen Mädchen’ over deze gebeurtenis, later verandert hij de titel in ‘Ballade vom ertrunkenen Mädchen’. Het is een donker, triest lied over een vrouw die, achtergelaten in het water, door algen en wier steeds zwaarder wordt en steeds dieper zinkt, totdat de vissen zwemmen daar waar eens haar brein zat en zelfs God haar vergeten is. In de vroege jaren tachtig zingt David Bowie het als ‘The Drowned Girl’.

De rechts-nationalisten bezetten op hun beurt in 1920 delen van Berlijn, maar ook die revolutie houdt geen stand. Bij de verkiezingen in dat jaar verliezen de middenpartijen hun meerderheid, en met de communisten aan de uiterste linkerkzijde en de nationalisten op extreemrechts valt niet samen te werken. In de dertien

ROTOPHOT
M. R. I. A. G. EST. 1934

**SOLL DIESES
Glend
WEITER GEHEN
?**

**LEBENS-MÖGLICHKEIT NUR BEI =
gerechtem Frieden**

jaar die volgen zetelen er in Berlijn achttien verschillende regeringen. Die kiezen allemaal dezelfde oplossing voor hun knellende betaalverplichtingen en kastekort: geld bijdrukken. Dat maakt je munt uiteraard zwak. Wanneer in 1923 de Fransen en Belgen vinden dat de betaalachterstand te hoog is opgelopen, bezetten zij het Ruhrgebied om de kolen en het staal zelf maar op te halen. Volgens breekt daar een massale staking uit, gefinancierd door de Duitse rijkskas. Nu zijn de financiële rampen voor de Duitsers amper te overzien: grondstoffen worden weggehaald, stakers krijgen gratis geld en de geldpersen blijven op volle toeren draaien. In Berlijn worden krantendrukkerijen zelf gedwongen geld te drukken. Er ontstaat een onvoorstelbare hyperinflatie. Mensen lopen met kruiwagens briefgeld naar de bakker om wat boodschappen te kunnen doen. Voor een kilo brood betaalde een Berlijner in december 1921 vier mark, nog geen twee jaar later was dat bedrag opgelopen tot tweehonderd miljard. Als je je salaris hebt ren je zo snel je kunt naar de winkel, want elk moment dat je daar later aankomt is wat je wilde halen alweer duurder geworden. Je spaargeld, je pensioen, het is allemaal niks meer waard.

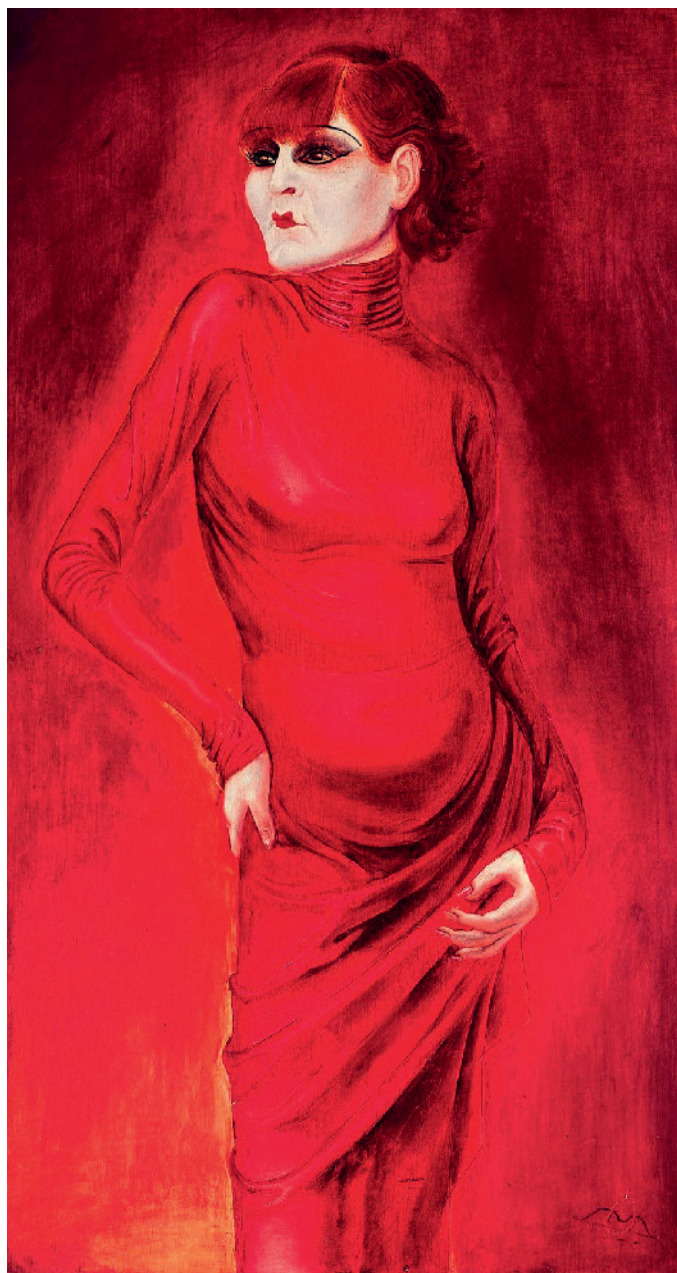
Uiteindelijk is er voor veel Berlijners niks anders van waarde dan hun eigen lijf. De inwoners van de stad prostitueren zich massaal, en buitenlandse avonturiers vinden in groten getale de weg naar Babylon aan de Spree. Er zijn geen precieze cijfers bekend, maar schattingen lopen van minimaal vijfduizend op tot ongeveer 120.000 vrouwelijke en 35.000 mannelijke prostituees in de stad. Uit pure armoede zijn er zeker nog meer passanten bereid hun lichaam te verhuren. Voor een paar Amerikaanse dollars, enkele Japanse yens of een handjevol Turkse lira's word je op je meest bizarre wenken bediend. Mensen die kreupel of mismaakt uit de oorlog zijn gekomen, bieden hun beschadigde lijven aan als een attractie. Generaals en hun vrouwen prostitueren zich in hun eigen huiskamer. Hele gezinnen worden ingezet. Er is een straat waar zwangere vrouwen zich in olopend stadium van hun zwangerschap aanbieden. Een Amerikaan gooit in een volle bar een handje Amerikaans kleingeld over de vloer en roept dat alleen naakte dames het op

mogen rapen. Binnen de kortste keren krioelt het van de rap ontklede vrouwen voor zijn voeten.

Prostitutie kan op grote schaal bestaan omdat het in Duitsland al vanaf 1871 niet verboden maar gereguleerd is. Dat past in een breder beeld, waarin Duitsland een progressieve instelling heeft. In de nieuwe democratie is geen censuur, niet op straat, maar ook niet in de theaters, films en clubs. De stad neemt binnen de kortste keren de status over van Parijs, rond de eeuwwisseling nog het centrum van cabaret en ondeugende shows. Berlijn is de stad waar Romeo op het podium daadwerkelijk met Julia in bed te zien is. Actrice en danseres Anita Berber brak al in 1919 door de grenzen van het bekende en betamelijke door naakt op het podium te dansen. Zij leefde een openlijk biseksueel leven en gebruikte morfine, cocaïne en opium, allemaal makkelijk te krijgen in Berlijn. In 1928 is haar kaars opgebrand, ze is dan nog maar 29 jaar oud. Otto Dix schilderde in 1925 een vurig portret in rood van haar, *Bildnis der Tänzerin Anita Berber*, in kunstkringen ook wel bekend als *The Scarlet Whore of Babylon*. Anita is een pittige tante. Er gaat een verhaal over haar dat ze kwaad werd als er iemand uit het publiek niet genoeg oplette tijdens haar show. Dan ging ze aan zijn tafel staan, dronk een glas champagne leeg terwijl ze over zo iemand heen urineerde.

Een andere invloedrijke Berlijnse artiest in het vroege interbellum is Claire Waldorff. De zangeres, geboren in Gelsenkirchen, rondt het gymnasium af en begint haar zangcarrière aan de Potsdamer Platz gekleed in een herenpak met antimilitaristische liederen. Ze maakt zich het Berlijnse dialect eigen en groeit ondanks een gruisige en zeer beperkte zangstem uit tot een van de bekendste cabaretzangeressen van de stad. Claire is de eerste openlijke lesbienne op de Berlijnse podia, ze gaat gekleed in herenpakken en zingt liedjes als 'Ach Gott was sind die Männer domm'. Een van de jonge artiesten die goed naar Waldorff kijkt en ook samen met haar optreedt is Marlene Dietrich.

Uiteindelijk steken de Amerikanen eind 1923 de Duitsers de helpende hand toe. De Verenigde Staten verstrekken grote leningen, er worden nieuwe afspraken over de herstelbetalingen en de

Otto Dix — *Bildnis der Tänzerin Anita Berber* © Otto Dix / VG Bild-Kunst

JOSEPHINE BAKER

Rentenmark wordt ingevoerd. De Duitsers kunnen weer boodschappen doen met een portemonnee in plaats van een kruiwagen. Langzaam maar zeker klimt het land uit het dal en Berlijn kent vanaf 1924 een periode van bloei. Maar de politieke tegenstellingen zijn nog steeds groot en het lukt de sociaaldemocratische middenpartij SPD vaak niet om een meerderheidsregering te vormen. Aan de rechterzijde zijn de conservatieven nog altijd kwaad over het afzetten van de keizer en het in hun ogen onterechte verlies van de oorlog. Aan de linkerzijde zijn er een diep wantrouwen en frustratie over de manier waarop de SPD-regering afgerekend heeft met de communistische revolutie en haar leiders.

Berlijn is een linkse stad, waar de communisten een grote rol spelen, maar het Zuid-Duitse München is een bolwerk van conservatisme en rechts-nationalisme. Het is dan ook niet gek dat juist in die stad in november 1923 de leider van een kleine ultrarechtse splintergroep, de Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP), een poging tot een staatsgreep doet, de zogenaamde Bierkellerputsch. Adolf Hitler komt niet ver, de politie drijft zijn knokploegen uiteen en arresteert de man. Hij verdwijnt in de gevangenis, waar hij ruim de tijd heeft een boek te schrijven: *Mein Kampf*.

München is eind 1923 heel ver weg van Berlijn. Die stad danst, zuipt en zingt terwijl vooral links georiënteerde intellectuelen discussiëren over hun vak, kunst, seksualiteit en pacifisme. Albert Einstein werkt aan de oudste universiteit van Berlijn, de Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, en presenteert daar zijn baanbrekende relativiteitstheorie, maar hij denkt er ook na over liberale politiek en een wereld onder één regering en werkt met onder anderen kunsthistoricus Harry Graf Kessler aan een pacifistische beweging.

Josephine Baker mag dan vooral naam hebben gemaakt met haar erotische dans, gehuld in niet veel meer dan haar befaamde bananenrokje, al dan niet met een staart van grote, kleurige pauwenveren en een stereotype koloniale halsketting, de Amerikaanse danseres liet op het podium ook grammofoonplaten met de nieuwste jazzmuziek horen. In Berlijn speelt – net als in Nederland – halverwege de jaren twintig het orkest van de blanke Paul Whitehead, en verder moeten de Berlijners het vooral doen met de wat onbeholpen, stroeve, vierkante Duitse variant op jazz, gespeeld door lokale muzikanten. Dat verandert als in de zomer van 1925 de Amerikaanse revue *The Chocolate Kiddies* naar de Duitse hoofdstad komt. De Berlijners zijn razendenthousiast. Dit is muziek die bij de moderne stad past. In het publiek zit de zeventienjarige Berlijner Alfred Löw: 'Het was de eerste keer dat ik muzikanten van kleur zag en hun muziek hoorde. Ik was flabbergasted.' Een jaar later emigreert Alfred naar New York, waar hij zijn achternaam veran-

dert in Lion en in 1939 Blue Note opricht, een van de belangrijkste jazzlabels ter wereld.

Ook de professionals zijn onder de indruk van de opwindende muziek uit Amerika. Ik citeer en realiseer me dat de raciale stereotyperingen nauwelijks te negeren zijn. Het *Berliner Tageblatt* heeft het over 'een victorie van de negroïde danscultuur over de Weense wals' en schrijft over Josephine Baker: 'In haar is het wilde van haar voorouders, die werden overgezet van de vlakten van Congo naar de delta van de Mississippi, het meest authentiek bewaard. Zij ademt leven, de kracht van de natuur, een baldadigheid die amper kan worden vastgehouden.' De *Berliner Börsen-Courier* vindt *The Chocolate Kiddies* 'barbaars mooi, vol primitieve improvisaties'. Kessler hield jarenlang een dagboek bij. Daarin schrijft hij over diezelfde show: 'Het is een kruising tussen oerwoud en wolkenkrabbers, zoals hun jazzmuziek en kleur en ritme ook hypermodern en ultraprimitief zijn. Zij hebben ons hun cultuur gebracht. De mens die terugkeert naar zijn oorsprong in de pasjes, het schudden en de soepele lichamen. Alleen dat kan ons helpen.' Critici zien iets in de Afro-Amerikaanse dans wat de grote stad Berlijn is kwijtgeraakt: deze dans brengt 'de mensheid in de schuddende en soepele lichamen terug naar zijn oorsprong. Alleen dat kan ons, dolende zielen, helpen. Het is de diepste uitdrukking van onze innerlijke verlangens.'

